

O'SMIRLARNI MUSTAQIL FIKRLASH JARAYONINING PSIXOLOGIK ASOSI

*Buriyeva Kibriyo Ergashevna
Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasida o'qituvchi*

---

*Mirkosimova Hulkar Mirabidovna
Toshkent viloyati Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasida o'qituvchi*

Maktab ta'limini takomillashtirish 5-11-sinflarda o'qitish mazmuni va uslublarini yangilashni nazarda tutadi. Bu, xususan, o'smirlar va o'rta maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanishining shartlari, mezonlari va xususiyatlarini belgilash bilan bog'liq bo'lgan keng ko'lami psixologik muammolarni ishlab chiqishga asoslanishi kerakligi aniq bo'ladi.

Bu yerda eng muhimi, menimcha, maktab o'quvchilarining o'rtada, keyin esa yuqori sinflarda o'qiyotganlarida mustaqil fikrlash va tafakkuridagi o'zgarishlarning asosiy, hal qiluvchi chizig'i nima va bu davrda ularning fikri va tafakkuri qanday sifat jihatidan o'zgarishlarga uchraydi, degan savollardir.

Bunda turli yondashuvlardan foydalanilgan. Ba'zi mualliflar maktab o'quvchilarining tafakkuri ko'p qirraligini эътироф этадилар. P.P.Blonskiy (1979), masalan, aqliy faoliyat turlarini (tushunish, kuzatish, tushuntirish) rivojlanishi bilan bir qatorda, bilimlarni o'zlashtirishda (xususan, tushunchalarni shakllantirishda) fikrlash rolining o'zgarishini o'rgandi. Maktab ta'limining turli bosqichlari, fikrlash fazilatlarining o'zgarishi (kenglik, intizom, tanqidiylik), uning shakllari (mulohazalar, xulosalar) va mazmuni (ko'rgazmali va mavhum tarkibiy qismlarning fikrlaridagi o'zaro bog'liqlik).

O'z tadqiqotlari asosida u buni ta'kidladi

Maktab ta'limi jarayonida o'rganish ko'lami kengroq bo'ladi (o'qish tufayli), ko'rgazmaliroq, mavhumroq, mazmuni batafsilroq, intizomli (dalillarga asoslangan, bolalar maktabda qoidalar va aqliy qo'llashni o'rganganligi sababli), yanada oqilona (ya'ni. ko'proq ob'ektiv) fikr yurita oladilar.

M.N. Shardakov u (P.P.Blonskiy tadqiqotlarida qayd etilganlarga qo'shimcha ravishda) maktab o'quvchilarida fikrlash operatsiyalarining rivojlanishini (tahlil, sintez, taqqoslash, abstraksiya, umumlashtirish, konkretlashtirish, tasniflash, tizimlashtirish) va uning turlarini (samarali) o'rgangan, obrazli, kontseptual). Natijada, u maktab o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirish samarali, obrazli va kontseptual fikrlashning sifat jihatidan o'zgarishi, ta'lim mazmuniga (boshlang'ich maktab yoki o'rta maktab) qarab ushbu fikrlash turlarining nisbatlarini o'zgartirishdan, ta'limni takomillashtirishdan iborat deb hisoblagan. Fikrlash shakllari: tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tasniflash va tizimlashtirish, tushunchalar, aqliy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishda (xususan, topshiriqlar shartlarini tahlil qilish ko'nikmalari), fikrlash ongini rivojlantirishda, uning yo'nalishini tashkil etish, bilimlarni mohirona o'zlashtirishni o'stirish, qiziqishni kengaytirishga olib keladi.

A.A. Smirnov ta'kidlaganidek, o'rta sinflarda, boshlang'ich sinflarga nisbatan, o'quvchining fikrlash qobiliyatida hodisalarni sababiy tushuntirishga moyillik aniqroq namoyon bo'ladi. Fikrlashning izchilligi, asoslash, isbotlash, tizimli taqdim etish, hukmlarning tanqidiyligi, dalillar va mulohazalarda xatolarni topish qobiliyati o'sib bormoqda. O'rta maktab o'quvchilarida, A.A. Smirnovning ta'kidlashicha, fikrlashning mustaqilligi, uning ijodiy tabiati rivojlanadi, fikrlashning maqsadliligi yaxshilanadi, o'quvchilarning o'z oqimini bo'ysundirish va boshqarish qobiliyati.

Murakkab muammoni uzoq muddatli hal qilish jarayonida ular o'zlarining fikrlash jarayonlaridan xabardor bo'lish, bu jarayonlarni tahlil qilish va ularni tanqid qilish

qobiliyatini rivojlantiradilar, ham faktlarda, ham nazariy talqin va tushuntirishda intellektual izlanishlar va kognitiv qiziqishlarni kuchaytiradilar. .

Boshqa mualliflar maktab o'quvchilari tafakkurining rivojlanishini o'rganib, undagi bir jihatni, boshqa barcha jabhalarning rivojlanishini belgilovchi etakchi tendentsiyani ajratib ko'rsatishgan. Shunday qilib, S.L. Rubinshteyn maktab yoshidagi tafakkurning rivojlanishi tafakkur mazmuni kurashiga asoslanadi, deb hisoblagan shakl bilan, "yangi mazmun o'ziga mos bo'lmagan shakldan voz kechadi, yangi shakl esa mazmunning qayta baholanishiga, o'zgarishiga olib keladi: mazmun yetakchi" [Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., 1980. 392 bet].

N.A.Menchinskaya, S.L. Rubinsheindan farqli o'laroq, Maktab o'quvchilarining fikrlash tarziga asoslangan mavhum-nazariy va konkret-amaliy komponentlarining nisbati o'zgarishi; Z.I.Kalmikova (1981) rivojlanish asoslari rivojlanishning asosli va intuitsiv-amaliy havolalari nisbati o'zgarishi; E.N. Kabanova-Meller rivojlanishning asosiy mazmuni bilim va aqliy faoliyatning texnikasini uzatish sohasini kengaytirish bilan tavsiflanadi.

Umuman olganda, mualliflar o'spirlar va o'rta maktab o'quvchilarining fikrlash tarzini ko'rib chiqadigan ishlarni ko'rib chiqish quyidagi sharhlarga imkon beradi.

Bir guruh ishlarda o'rta maktab o'quvchilarining fikrlashi. U to'liq yosh oralig'ida - 10 yoshdan boshlab (beshinchi sinfning boshidan) 17 gacha (o'n birinchi sinf oxirida). Shu bilan birga, fikrlash rivojlanishi asosan miqdoriy tomonda tavsiflandi: Fikrlash: «... Ovozda kengroq bo'ladi ... Kamroq vizual, intizomda ko'proq ma'lumot, intizomli ..., yanada oqilona ...».

Boshqa ishlarda maktab o'quvchilarining fikrlash tarzini rivojlantirish tafakkurning sifatli o'zgarishlaridan kelib chiqqan [Пиаже Ж. Избранные психологические произведения. – М., 1989., 108 bet].

Shu bilan birga, ushbu holatlarda o'quv davri o'rta maktab o'quvchilarining to'liq yoshiga etmaydigan holatlarda hisobga olingan: asosan o'rta sinflar qabul qilindi (10-14 yoshdagi bolalar tajribalarda qatnashdilar).

O'spirlar va o'rta maktab o'quvchilarining fikrlash tarzimizni o'rganish bo'yicha tadqiqotlar asosida biz tadqiqot vazifamizni baholashda, birinchi navbatda, maktab o'quvchilarining fikrlash tarzidagi va ikkinchi 10 yoshdan 17 yoshgacha oralig'ida ko'rib chiqildi. Shuni ta'kidlash kerakki, 10-17 yosh ontogeneza fikrlashni rivojlantirishda alohida davr bo'lib, ular o'rta sinflarda, ular bir qator fanlar bo'yicha muntazam kurslarni (matematika, fizika, kimyo fanidan o'qishni boshlaydilar, biologiya), bu erda boshlang'ich maktabda ta'limdan farqli o'laroq, chinakam ilmiy tushunchalar taqdim etiladi. Ushbu kontseptsiyalarga asoslanib, maktab o'quvchilari tegishlilarni muvaffaqiyatli hal qilish usullarini rivojlantiradilar.

Taklif qilinayotgan ma'lum bir muayyan vaziyatlar bilan muayyan akademik bilimlarni nazariy bilimlarning o'zaro bilimlari, o'quvchilar muammolarni hal qilishda qidirish harakatlarining mavjud asoslarini tushunish uchun qulay sharoit yaratadi. Bu bizning tizimli kurslarni va umuman o'rta va o'rta maktabda o'qitish, maktab o'quvchilari orasida rivojlangan nazariy fikrlash shakllarini shakllantirishning hal qiluvchi shartini ko'rib chiqishga imkon beradi.

O'qitish sifatini oshirish uchun maktabda o'quvchilarning o'rta maktabda o'tish odatlarini o'rganish lozim. Gap shundaki, psixologik tadqiqotlar natijalari sifatida [Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. –М., 1981.], (shuningdek, o'qituvchilarning hukmlari, nazariy jihatdan o'ylash qiyin bo'lgan o'qituvchilar, nazariy jihatdan o'ylash qiyin bo'lgan o'quvchilar ular mazmunli ravishda), tabiiy ilmiy tsikl fanlari tarkibini yomonlashtiradi: matematika, fizika, kimyo va biologiya fanlarida ular bir tomondan, muhim echim uchun, bu muhim ma'lumotlarga ega bo'lgan ma'nosi bilan deyarli farq qilmaydi. Munosabatlar, bu muammoli vaziyatlar asosida shakllangan va boshqa tomondan, ularning sharoitida taklif qilingan xususiy ma'lumotlardir. Bunday o'quvchilar empirik fikrlash osonroq, bu vazifada aytilgan barcha narsalar zarur deb hisoblash uchun barcha aniq

ma'lumotlarga ishonishadi. Shuning uchun ular bir xil turdagi boshqa vazifalardan alohida, alohida, mustaqil, sezilarli darajada farq qiladigan me'yoriy, odatiy vazifani sezadilar.

Bu ish, o'smir yoshida fikrlashning asosiy muammolarini o'rganish niyatida bo'lgan D. B. Ekolinin va V.V. Davidov boshchiligidagi keng ko'lamli genetik modellashtirish psixologik va pedagogik tajribaga mos keladigan murakkab, turli xil tadqiqotning davomiyligi o'rganildi. Bunda o'quvchilar: Muammolarni hal qilishda o'z protsessual xususiyatlarini o'rganish, boshlang'ich maktabda rivojlanish bosqichlarini o'rganish shart edi. Bu esa ushbu sohalarda yosh o'quvchilarning fikrlash jarayonlarini diagnostika texnologiyalari va usullarini ishlab chiqish uchun asos yaratildi.

Eslatib o'tamiz, o'quvchilardagi fikrlashni o'rganish asosining umumiy taxminlari umumiy taxmin edi (asosiy munosabatlar vazifasi) ushbu munosabatlar mazmuniga qarab turli xil usullarda amalga oshiriladi: hal qilishning umumiy printsiplari, muayyan sinfdagi muammolar (universal), ushbu sinfdagi (maxsus) yoki umumiy va muayyan printsiplarning birligi (umumbashariy va maxsus, to'liq) birlik.

Shu bilan birga, birlamchi maktab asrida nazariy fikrlashning boshlang'ich shakllarini ishlab chiqishda nazariy tafakkurni rivojlantirish: o'quvchilarning predmet rejasida analitik va aks etuvchi usullardagi muammolarni hal qilishda tashkil etilishi kerak edi.

Ushbu tadqiqot o'rta va o'rta maktabda nazariy fikrlashni rivojlantirish o'quvchilar tomonidan ishlab chiqilgan shakllarini ishlab chiqishda, vizual va og'zaki va imzo rejalari bo'yicha tahliliy va aks ettiruvchi usullarda muammolarni hal qilish uchun asoslanadi.

10-17 yil davomida nazariy fikrlashni rivojlantirish qonunlarini yaratish bilan bog'liq bo'lgan uzoq muddatli ishlarimiz to'rta asosiy yo'nalishdagi ko'plab alohida tadqiqotlar olib borildi.

Birinchi yo'nalish - «Umumiy psixologik» - nazariy fikrlashning protsessual xususiyatlarini o'rganish bilan bog'liq. Ushbu yo'nalish doirasida muammolarni hal qilishda uning sifatli o'zgarishlari aniqlandi va ularning shartlari belgilandi.

Ikkinchi yo'nalish - «Yosh» - 10-17 yil davomida nazariy fikrlash bosqichining tavsifi bilan bog'liq. Ushbu yo'nalish doirasida ushbu bosqichlarning mazmunini aniqlash va ularning yosh xususiyatlarini belgilash rejalashtirilgan.

Uchinchi yo'nalish - «diagnostika» - ma'lum bir vazifalar bo'yicha o'rta va yuqori sinf o'quvchilarida nazariy fikrlash usullarini shakllantirish usullarini ishlab chiqish bilan bog'liq.

To'rtinchi yo'nalish - «rivojlanayotgan» - nazariy fikrlash tahlilining o'zgarish holatida va nazariy fikrlash tarkibiy qismlarini shakllantirish bilan bog'liq: muntazam mashg'ulotlar uchun vazifalar (tizimli kurs asosida) ishlab chiqilgan (tizimli kurs asosida) va ularning guruhi tashkil etilishi aniqlangan.

Ushbu o'smirlarda nazariy fikrlash usullarining yosh xususiyatlari aniqlanadi va o'rta maktab o'quvchilarining fikrlash jarayoni tasvirlandi.